

УДК 345.278(477.82) "1566/1599"

Андрій Блануца
(Київ)

**ЦІНОВІ АСПЕКТИ ОБІГУ ЗЕМЕЛЬНИХ ВОЛОДІНЬ
ВОЛИНСЬКОЇ ШЛЯХТИ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛУЦЬКИХ АКТОВИХ КНИГ 1566-1599 рр.)**

Важливим моментом в дослідженні шляхетського землеволодіння на Волині ранньомодерного періоду є з'ясування цінових аспектів поземельних трансакційних операцій шляхти. Тому в даній статті автор зосередив основну увагу на висвітленні питань величини обороту та ціни обігової власності шляхти Луцького повіту Волинського воєводства у 1566-1599 рр.

Відмітимо, що проблематика шляхетського землеволодіння на українських землях Великого князівства Литовського (далі. – *ВКЛ*) та Речі Посполитої в українській історіографії розроблена недостатньо. Краща ситуація склалася в польській історіографії, а в західній історичній науці зустрічаються здебільшого узагальнюючі праці з соціально-економічної тематики¹. Джерельну базу даного ослідження становлять актові книги Луцького земського та гродського судів.

Величина обороту

Під величиною обороту автор розуміє суму всіх грошових виплат, що стосуються обігу шляхетської земельної власності Луцького повіту другої половини XVI ст., отриману в результаті укладення контрактів купівлі-продажу, застави та оренди. Обрахунки проведені в колах грошів литовських (далі. – *копи грошів*), так як розрахунки за трансакційні операції здійснювалися в основному цією грошовою одиницею (див. таблицю 1).

Як бачимо, розрахунки у польських золотих становили менш, ніж п'яту частину від усіх розрахунків загалом. В інших 4/5 випадків у документах фігурує грошова одиниця ВКЛ – *копи грошів литовських*. Показово, що розрахунки в польських золотих у заставних і орендних договорах були більш частими порівняно з угодами купівлі-продажу. Однак лєвова частка розрахунків все ж таки припадала на грошову одиницю ВКЛ. Саме литовські монети були без перебільшення визначальною монетою грошового обігу українських земель Речі

Таблиця 1. Співвідношення розрахунків за трансакційні операції різними грошовими одиницями у Луцькому повіті (1566-1599 рр.)

Тип угоди	Кількість угод	Величина обороту (у копах грошів)	Брак даних про ціни (кількість угод)
Купівля-продаж	379 (43%)	402739 (40,5%)	9 (2,4%)
Застави	475 (53,8%)	581174 (58,4%)	2 (0,4%)
Оренди	28 (3,2%)	11384 (1,1%)	1 (3,6%)

Посполитої та Волині зокрема¹. А польські монети хоч і поступалися перед литовськими на українському ринку кінця XV – XVI ст., проте займали на ньому помітне місце², особливо (за авторськими спостереженнями) після укладення Люблінської унії 1569 р. На українських землях XVI ст. поряд з литовськими і польськими монетами курсували й монети інших європейських країн, наприклад, “з грошами Польщі й Литви в обігу зустрічалися гроші різних німецьких держав: Бранденбурга, Вестфалії, Ганновера та ін.”³ Однак, на волинському матеріалі у вищевказаних договорах грошові одиниці таких держав не зустрічалися.

За матеріалами таблиці 1 видно також, що у переважній більшості випадків укладення вказаних договорів були зазначені їх грошові суми. Брак такої інформації зустрічається дуже мало. Загалом, лише у 12 (1,4 % від загальної кількості договорів) угодах не вдалося віднайти суми, згідно з якими мали бути заставлені, продані чи орендовані певні шляхетські володіння.

Протягом періоду, що досліджується, у Луцькому повіті величина обороту всіх заставних, купчих і орендних договорів дорівнювала 995297 копам грошів⁴. Зокрема, величина обороту угод купівлі-продажу становила 402739 кіп грошів (40,5 % від загальної величини обороту), заставних договорів – 581174 (58,4 %) та оренд – лише 11384 (1,1 %).

Таблиця №2. Порівняння пропорції між кількістю і величиною контрактів у Луцькому повіті (1566-1599 рр.)

Тип угоди	Кількість угод	Величина обороту (у копах грошів)	Брак даних про ціни (кількість угод)
Купівля-продаж	379 (43%)	402739 (40,5%)	9 (2,4%)
Застави	475 (53,8%)	581174 (58,4%)	2 (0,4%)
Оренди	28 (3,2%)	11384 (1,1%)	1 (3,6%)

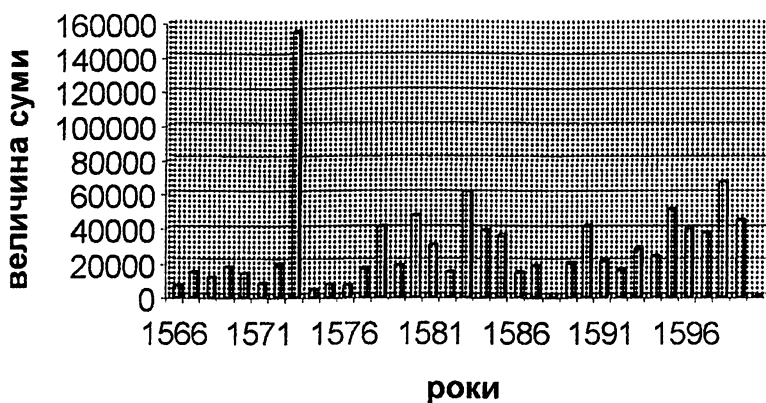
Величина обороту залежала, природньо, від кількості відповідних контрактів, про що свідчить процентне співвідношення кількості угод до їх загальної суми (див. таблицю 2). Зокрема, на 43 % від загальної кількості купчих угод припадає 40,5 % від загальної суми обороту. Як бачимо, в цьому випадку помітний дисбаланс у бік зменшення величини обороту від кількості угод. Дисбаланс з мінусовим знаком помічений також і у випадку з орендними договорами, а з контрактами застави – навпаки (на 53,8 % від загальної кількості договорів припадає 58,4 % від загальної величини обороту). Такі дані вказують на те, що краща економічна кон'юнктура спостерігалася із заставними угодами, де відбувався більш інтенсивний обіг земельної власності на умовах часткового, а не повного відчуження шляхетських володінь. На думку автора дослідження, зріст кількості укладених угод слід пов'язувати із сприятливою економічною кон'юнктурою. Тому подібне припущення можна віднести і до цінових питань: чим більше зростає оборот, тим краща кон'юнктура. Така ситуація на ринку шляхетських земельних володінь в межах Луцького повіту вказує на поступовий господарський розвиток даного регіону.

Для з'ясування цих питань потрібно простежити особливості динаміки величини обороту в різних аспектах. Спершу з'ясуємо фінансову активність шляхти на прикладі заставних і купчих угод разом взятих. Через незначні показники величини обороту орендних договорів (11384 копи грошів або 1,1 % від загальної величини обороту) у подальших розрахунках вони не бралися автором до уваги.

Фінансова активність луцької шляхти, виражена нижче діаграмою 1, характеризується періодичними спадами і зростаннями, а розподіл по роках – нерівномірністю. Так, якщо загальна сума обороту за 1572 р. становила 7650 кіп грошів, то вже у наступному 1573 р. вона зросла більш, ніж у два рази і становила 18543 копи грошів. У 1581 р. фінансова активність шляхти була виражена у сумі 30055 кіп грошів, то у наступному 1582 р. – навпаки, зменшилася у два рази і дорівнювала 14 352 копам грошів (див. діаграму 1). Такі різні величини обороту купчих і заставних договорів залежали здебільшого від кількості укладених відповідних контрактів.

За даними річної динаміки важко встановити закономірності зростання і спаду фінансової активності шляхти. Так, пікові показники зростання фінансової активності (що перевищували середню величину обороту понад 40000 кіп грошів на один рік) зафіксовані у 1573, 1578, 1580, 1583, 1590, 1595 і 1598 роках. Поміж них особливо виділяється 1573 р., загальна величина обороту якого склала 154670 кіп грошів. Така

Діаграма 1. Динаміка величини обороту купчих і заставних угод разом взятих у Луцькому повіті (1566-1599 рр.)

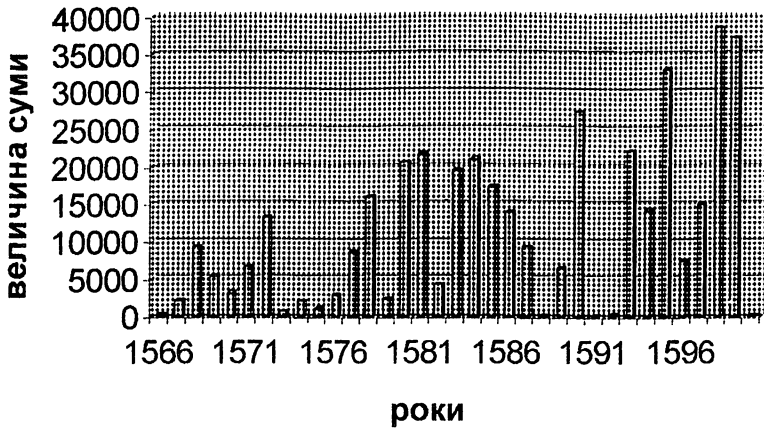

чи не фантастична на ті часи сума завдячує лише одній заставній угоді, згідно з якою кн. Галжбета Острозька передала у пожиттєву заставу своєму дядькові кн. Костянтину Острозькому всі свої родові маєтки у сумі 152400 кіп грошів¹. Відмітимо, що це могла бути прихована дарча угода. Натомість пікові показники спаду фінансової активності (що не перевищували середню величину обороту понад 10000 кіп грошів на один рік) відзначаються певною закономірністю. Наприклад, з шести випадків половина припадає на період безкоролів'я (1574 р. – 3859 кіп грошів, 1575 р. – 7081, 1576 р. – 6720), два інших – на перше десятиріччя періоду, що досліджується (1566 і 1571 рр.), і лише один випадок – на третє десятиріччя (1588 р.). Загалом же, простежується сумарне підвищення річної величини обороту на друге і третє десятиріччя (1576-1595 рр.).

Якщо розглядати заставні і купчі договори окремо, то більш динамічно зростала фінансова активність шляхти у випадку з угодами купівлі-продажу. Згідно з діаграмою 2 поступове зростання показників фінансової активності простежується в два періоди: перший – із 1566 по 1585 рр. і другий – із 1586 по 1599 рр. У випадку із заставними угодами простежується інша ситуація. За даними діаграми 3 можна помітити почергові періоди з різкими спадами і підйомами річних показників фінансової активності луцької шляхти.

Важливо також простежити зміни, що сталися у величині обороту заставних і купчих угод окремо та разом взятих за 5 і 10-річними циклами фінансової активності. Аналіз фінансової активності луцької шляхти згідно з коротко і середньотерміновим хронологічним відтинком дозволяє

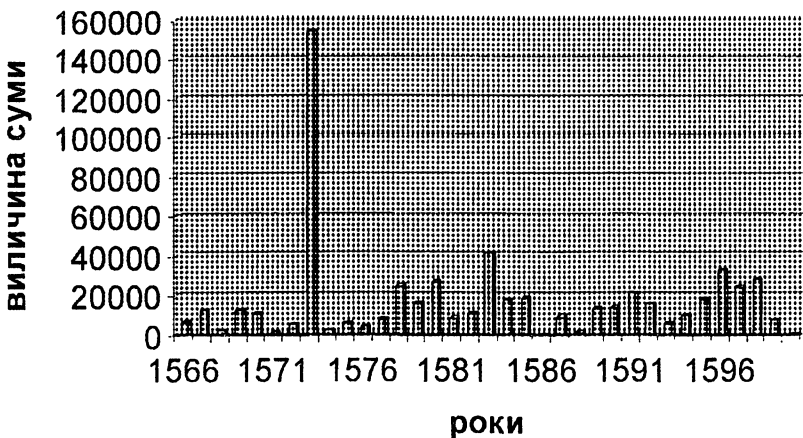
Діаграма 2. Динаміка величини обороту угод купівлі-продажу у Луцькому повіті (1566-1599 рр.)

більш детально і в той же час всебічно визначити цінову кон'юнктуру та господарський стан повіту в період, що досліджується.

Загальну динаміку величини обороту заставних і купчих угод разом взятих згідно з 5-річним циклом фінансової активності шляхти можна охарактеризувати наступним чином. Якщо брати, що в середньому на 5-річчя величина обороту становить близько 140559 кп грошів, то можна виявити періоди спаду і підйому цінових показників. Наприклад, перший

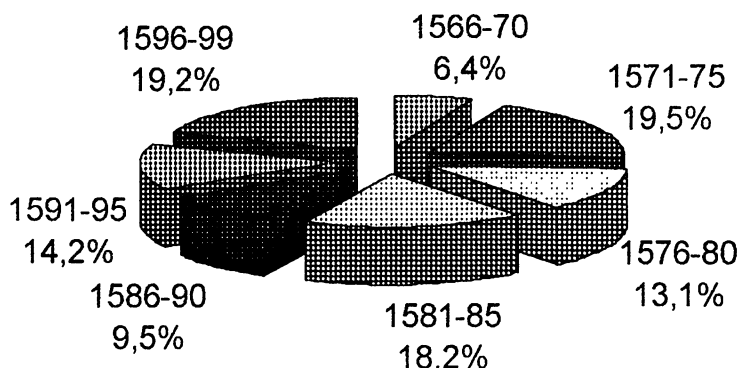
Діаграма 3. Динаміка величини обороту заставних угод у Луцькому повіті (1566-1599 рр.)

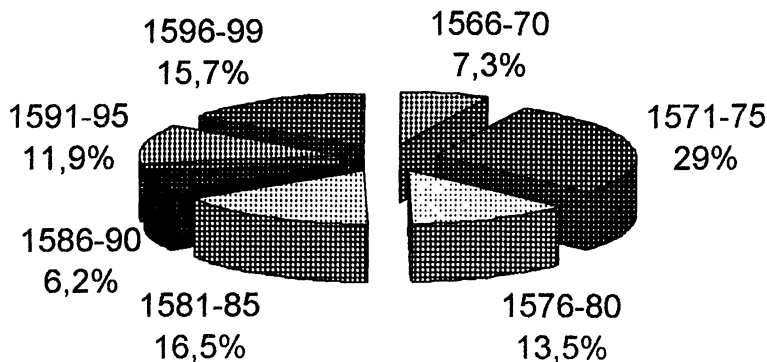
5-річний цикл фінансової активності шляхти відзначається значним спадом. У цьому хронологічному відтинку більш, ніж у два рази порівняно з середнім показником відбулося скорочення величини обороту (62935 кіп грошів або 6,4 % від загальної величини обороту). У другому 5-річному відтинку (1570-1575 рр.) відбувся зріст майже у півтора рази (191803 або 19,5 %). Третій 5-річний період фінансової активності (1576-1580 рр.) у грошовому еквіваленті поступився середньому показникові величини обороту і склав 128645 кіп грошів (13,1 %), у четвертому (1581-1585 рр.) – знову відбувся зріст (179413 кіп грошів або 14,2 %). В періоді 1586-1590 рр. простежується спад у півтора рази (93296 кіп грошів або 9,5 %), а шостий 5-річний хронологічний відтинок (1591-1596 рр.) відзначається стабілізацією і майже зрівнявся із середнім показником фінансової активності шляхти (138725 або 14,2 %). Натомість останній сьомий 5-річний цикл, що припав на 1596-1599 рр., схильний до значного зросту (189089 або 19,2 %). Як бачимо (наочно демонструє діаграма 4), у даному випадку простежується чітка періодична зміна величини обороту кожні п'ять років.

Характерно, що подібна періодичність чітко виражена і у випадку із заставними угодами. Це наочно демонструє створена нами діаграма 5. Натомість така ситуація різко відрізняється у випадку з угодами купівлі-продажу. Особливістю динаміки величини обороту купчих контрактів за 5-річними циклами фінансової активності є те, що перші три періоди

Діаграма 4. Динаміка величини обороту заставних і купчих угод разом взятих за 5-річними циклами фінансової активності у Луцькому повіті (1566-1599 рр.)

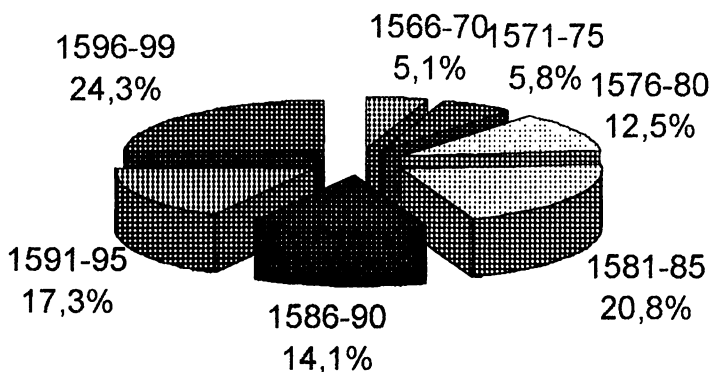

Діаграма 5. Динаміка величини обороту заставних угод за 5-річними циклами фінансової активності у Луцькому повіті (1566-1599 рр.)

(1566-1570, 1571-1575, 1576-1580 рр.) відзначаються спадом (відповідно 20408, 23470 і 50395 кіп грошів при середньому показникові 57534 копи грошів на 5-річчя). У наступні чотири 5-річні хронологічні відтинки (1581-1585, 1586-1590, 1591-1595, 1596-1599 рр.) простежується поступовий зріст. Винятком є хіба що п'ятий період (1586-1590 рр.), коли величина обороту виявилася майже однаковою порівняно з середнім показником величини обороту на 5-річчя (див. діаграму 6). Зріст фінансової активності

Діаграма 6. Динаміка величини обороту угод купівлі-продажу за 5-річними циклами фінансової активності у Луцькому повіті (1566-1599 рр.)

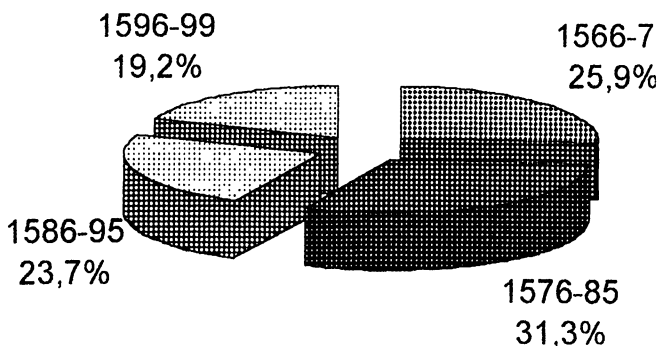
луцької шляхти можна пояснити тим, що після періоду безкоролів'я відбувся попит на шляхетські маєтності на цьому специфічному поземельному ринку.

Щоб генералізувати об'єкт дослідження, розглянемо загальну динаміку величини обороту зазначених типів договорів за 10-річними хронологічними циклами фінансової активності луцької шляхти. Для цього скористаємося діаграмою 7, поданою нижче. З неї видно, що величина обороту 10-річного періоду фінансової активності шляхти (1566-1575 рр.) трохи перевищила середню норму на 10-річчя (245978 кіп грошів) і склала 254738 кіп грошів або 25,9 % від загальної величини обороту. Другий цикл фінансової активності шляхти (1576-1585 рр.) характеризується суттєвим зростом. В цей час було укладено заставних і купчих контрактів на суму 308058 кіп грошів, що склало 31,3 % від загальної величини обороту. У третьому періоді, що припав на 1586-1595 рр., відбувся незначний спад порівняно з попереднім 10-річчям (232021 кіп грошів або 23,7 %). Натомість в останньому четвертому неповному циклі за 4 роки 10-річного періоду фінансової активності величина обороту сягнула 189089 кіп грошів або 19,2 % (див. діаграму 7).

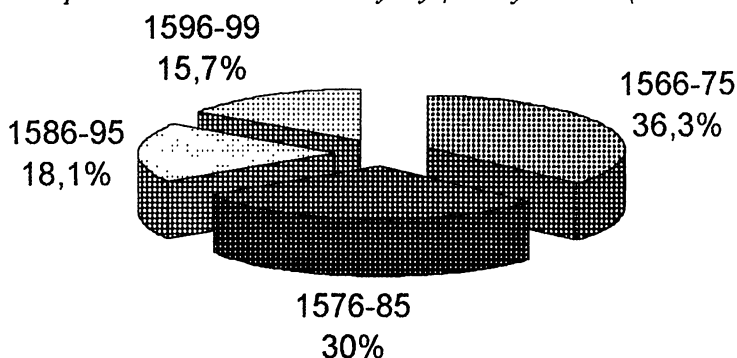
Подібна ситуація притаманна і динаміці величини обороту за 10-річними періодами фінансової активності луцької шляхти окремо взятих заставних угод (див. діаграму 8). Тут також лише третій період фінансової активності (1586-1595 рр.) відзначається спадом, а всі інші – підйомом. У випадку з угодами купівлі-продажу ситуація склалася наступним чином. При середній нормі 100684 копи грошів на 10-річчя перший цикл фінансової активності (1566-1575 рр.) відзначається значним спадом (43878 кіп грошів або 10,9 % від загальної величини обороту купчих угод). В наступні три періоди фінансової активності луцької шляхти, в тому числі і в останньому неповному циклі, показники величини обороту перевищують середню норму на 10-річчя (відповідно 134111 або 33,3 %, 126693 або 31,4 % та 98050 або 24,3 %) (див. діаграму 9).

Таким чином, вищенаведені дані свідчать про те, що протягом періоду, що досліджується, економічна кон'юнктура у повіті загалом залишалася стабільною, про що свідчить аналіз величини обороту за 10-річними періодами фінансової активності луцької шляхти. Водночас простежується певні почергові періоди (за 5-річними періодами фінансової активності) зросту та спаду господарської активності шляхтичів-повітників, на що, як вже зазначалося вище, безпосередній вплив мала політична ситуація у державі. Симптоматично, що більш питома вага величини обороту луцької шляхти припадала на заставні угоди, а не на контракти купівлі-продажу.

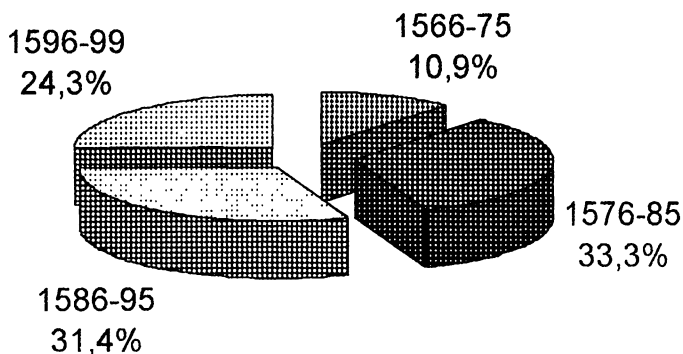
Діаграма 7. Динаміка величини обороту заставних і купчих угод разом взятих за 10-річними циклами фінансової активності у Луцькому повіті (1566-1599 рр.)

Діаграма 8. Динаміка величини обороту заставних угод за 10-річними циклами фінансової активності у Луцькому повіті (1566-1599 рр.)

Діаграма 9. Динаміка величини обороту угод купівлі-продажу за 10-річними циклами фінансової активності у Луцькому повіті (1566-1599 рр.)

Це вказує на більш інтенсивний обіг земельних володінь луцької шляхти на умовах часткового відчуження.

Причини зміни величини обороту слід також шукати і в зміні внутрішньої структури останнього. Для цього зробимо обрахунки, згідно з якими можна простежити внутрішню структуру величини обороту заставних і купчих угод разом і окремо взятих.

Таблиця 3. Співвідношення кількості контрактів і величини їх обороту у Луцькому повіті (1566-1599 рр.)

Тип контракту	Величина обороту контрактів	Відсоток кількості контрактів	Відсоток величини обороту
Купівля-продаж	>500 кіп грошів	52,7	8,4
	500-5000 кіп гр.	44,9	64,4
	<5000 кіп гр.	2,4	27,2
Застава	>500 кіп грошів	50,3	10,5
	500-5000 кіп гр.	47,4	45,6
	<5000 кіп гр.	2,3	43,9
Куп.-прод. і застава разом	>500 кіп грошів	51,3	9,7
	500-5000 кіп гр.	46,3	53,3
	<5000 кіп гр.	2,4	37

Величину обороту контрактів умовно розділили на три групи, щоб показати залежність кількісних показників від величини їх суми (див. таблицю 3). Відсоток кількості контрактів застав і продаж разом взятих залежно від їх величини показує, що на договори, суми яких не перевищують 500 кіп грошів припадає понад 50 % від загальної їх кількості, а на договори, суми яких у межах від 500 до 5000 кіп грошів – більше 45 %. Натомість найменшу відсоткову кількість договорів (2,4 %) становлять контракти, суми яких перевищують 5000 кіп грошів. Однак, розподіл відсоткової величини обороту цих угод виглядає таким чином, що лівову частку поглинають угоди, суми яких дорівнюють середнім величинам. На 2,4 % угод, суми яких перевищують показники більше 5000 кіп грошів, припадає більш, ніж третина відсоткової величини їх обороту. Такі дані свідчать про те, що зміни у внутрішній структурі контрактів сумою до 500 кіп грошів не впливали значною мірою на величину обороту на луцькому ринку обігу землеволодінь. Натомість значний вплив мали контракти двох інших груп, особливо середній показник для окремо угод купівлі-продажу та високий – для заставних договорів.

Ціна обігової власності

Дуже важливою і водночас важкою для вивчення є проблема з'ясування вартості шляхетських земельних володінь. Ціни на шляхетські маєтки коливалися, як видно із матеріалів гродських і земських актових книг, від кількох десятків кіп грошів до кільканадцяти тисяч. Наприклад, шляхтичі Семен і Олексій Гуляльницькі продали Василю Гуляльницькому (1584 р.) ґрунт у Гуляльниках за 30 кіп грошів¹. Інші шляхтичі Матей і Марета Лешневські отримали від покупця Яна Цимінського (1599 р.) 30000 золотих польських (=15000 кіп грошів) в результаті продажі останньому своїх сіл Бран і Волиці². Такі ж коливання простежуються з угодами-заставами та орендами, коли в одному випадку сума заставного контракту дорівнювала 17 копам грошів³, а в іншому, приміром, – 1000 кіп грошів⁴.

Ми можемо лише гіпотетично означити коло причин, від яких залежала ціна на шляхетські маєтності та земельні ділянки. Такі труднощі пояснюються тим, що дуже мало трапляється інформації про серії цін на конкретний маєток чи володіння⁵, а також дуже важко визначити чи номінальна ціна маєтності відповідала реальній.

Отже, коливання цін, зазначених у заставних і купчих угодах, залежали перш за все від кількості об'єктів угоди-трансакції. Тому чим більша кількість маєтностей або їх частини були оговорені в угоді, тим і вищою визначалася тут ціна. Наприклад, маєток Плоске був проданий шляхтянкою Мариною Хмарою луцькому земському судді Федору Чапличу-Шпановському (1566 р.) за 300 кіп грошів⁶. Набагато вищою була ціна двох маєтків Рідкої і Мінцової Волі, проданих подружжям кн. Юрієм і Ганною Пузинами шляхтянці Марії Чолганській за 3200 кіп грошів у 1587 р.⁷ Натомість більш низькою була ціна в умовах договорів, коли продавалися частини сіл або маєтків. Приміром, п'ята частина села Серхова була продана шляхтичем Левом Шпрашським іншому шляхтичу Федору Воютинському (1578 р.) лише за 120 кіп грошів⁸, а частину маєтку Гнідави у цьому ж році Прокіп і Раїна Хрінницькі купили в Андрія Бокія-Печихвостського всього за 100 кіп грошів⁹. Зазначимо, що залежність ціни від кількості об'єктів трансакції не завжди спрацьовувала на земельному ринку волинської шляхти. В цьому випадку слід враховувати і величину обігового об'єкту.

На ціни в умовах заставних договорів впливали, окрім кількості об'єктів трансакції, і терміни дії таких угод. Яскравим прикладом може слугувати заставна операція від 8 вересня 1585 р., згідно з якою шляхтич Андрій Халецький віддав у заставу іншому шляхтичеві Івану Борзобагатому-Красенському село Іванчичі за 1200 кіп грошів терміном на 1 рік¹⁰. Під цією

ж датою знаходимо інший заставний запис, з якого дізнаємося, що те саме село було перезаставлене тим же Іваном Борзобагатим-Красенським спільно з його братом Костянтином луцькому шляхтичу-повітнику Янушу Угриновському терміном на два роки, але вже у значно більшій сумі – 2000 кіп грошів¹¹. Ці дві заставні угоди дають підстави стверджувати, що із збільшенням терміну дії таких договорів зростала і ціна на ці маєтності, тобто збільшувалася процентна ставка. Цікавим у цьому відношенні є той факт, що підтвердження такого припущення можна почерпнути з контрактів, в умовах яких були різні об'єкти застави. Наприклад, у 1585 р. кн. Олександр Пронський віддав під заставу своєму слугі Мартину Міховському маєток Бородницю у сумі 1570 кіп грошів терміном на 4 роки¹². Інший кн. Юрій Чорторійський оформив заставну угоду із шляхтичем Олександром Семашком, згідно з якою заставлялося село Холопи у сумі 3000 кіп грошів терміном на 6 років¹³. У цьому випадку також сума застави вища тоді, коли був більш тривалий термін її дії. Однак тут знову ж потрібно робити поправку не лише на термін дії застави, а й на величину заставного об'єкта.

Отже, на ціни в умовах договорів впливали чесельність об'єктів трансакцій, а у випадку з заставами – і термін дії договорів. Натомість практично неможливо визначити чинники, від яких залежала реальна вартість маєтностей. Номінальні ж суми вартості володінь вказані в умовах контрактів, однак у більшості випадків об'єкт угод-трансакцій визначався у загальних рисах. У ліпшому випадку в комплексі проданої чи заставленої маєтності вказувалося на наявність млинів, ставків, лісів тощо. Проте зазначимо, що такі згадки дуже часто були традиційними формулами запису цих контрактів. Наприклад, в одному з купчих договорів дізнаємося вартість поля у селі Гуляльниках (40 кіп грошів), проданого у 1583 р. Станіславом Держановським Івану Чапличу-Шпановському¹⁴. Однак у цьому договорі немає жодної згадки про розміри цього поля (кількість волок землі). Такої інформації не міститься і в купчій угоді дрібних шляхтичів Семена і Олексія Гуляльницьких з їх родичем Василем Гуляльницьким, згідно з якою перші продали останньому ґрунт в Гуляльниках за 30 кіп грошів¹⁵. Можна лише припустити, що в другому випадку були або менші розміри проданої земельної ділянки, або гірша її якість. Більш вірогідну інформацію про залежність ціни маєтності від її розмірів можна почерпнути з угод купівлі-продажу, об'єктом яких виступала шляхетська нерухомість у Луцьку. Нами було розглянуто і проаналізовано більше 50 купчих угод, пов'язаних із міською нерухомістю. Виявилося, що середній показник вартості дворів і забудов (127,4 копи грошів) у три рази перевищував вартість їх окремих

частин (середній показник яких становив 41,5 копи грошів). Як бачимо, залежність ціни від розмірів маєтностей прямопропорційна.

За показниками середніх даних можна також встановити, що ціни в умовах заставних договорів були вищими від таких же цін угод купівлі-продажу.

Таблиця 4. Співвідношення цін заставних і купчих контрактів у Луцькому повіті (1566-1599 рр.).

Тип контракту	Величина обороту (копи)	Відсоток величини обороту	Середній показник ціни одного контракту (копи)
Купівля-продаж	<500	8,4	174
	500-5000	64,4	1565
	>5000	27,2	12166
Застава	<500	10,5	256
	500-5000	45,6	1183
	>5000	43,9	23195

За даними таблиці 4 видно, що середній показник цін в умовах купчих договорів перевищував такий же показник заставних угод лише у випадку, коли величина обороту зазначених контрактів була в межах 500-5000 кіп грошів. В інших двох випадках (коли величина обороту була менше 500 і більше 5000 кіп грошів) середній показник застав значно (майже у два рази) перевищував середні дані угод купівлі-продажу. Такі факти дають змогу припустити, що шляхті Луцького повіту було значно вигідніше віддавати маєтки під заставу, аніж повністю їх позбуватися. Інша справа, що у подальшому їм було важко викуповувати свої застави, про що свідчить поширена практика віддавати маєтки під заставу у доживотний термін (такі застави в основному уклалися у межах родинного кола, і в такий спосіб відбувалося страхування від повної втрати володінь і їх вихід за межі дідицтва – найближчого родинного кола).

На вартість маєтностей впливали, на нашу думку, наступні, окрім означених вище, чинники. По-перше, наявність і кількість підданих на території володіння, а також розмір податків та зборів, які вони сплачували. Цей фактор по праву можна вважати першочерговим, адже у період середньовіччя і раннього нового часу основою економіки було натуральне виробництво, яке в свою чергу залежало від людського потенціалу. А майнове і матеріальне становище шляхтича-власника

визначалося кількістю підданих та величиною земельного володіння, яке вони могли обробити. По-друге, сам об'єкт власності: його розміри, склад, якість земельних угідь, наявність промислів, природних багатств, природно-географічне і стратегічно-господарське розташування тощо. Так, наприклад, ці показники явно впливали на ціну маєтку Баєва, проданого у 1568 р. шляхтичем Луцького повіту Семеном Баєвським іншому шляхтичу-повітнику Василю Гулевичу за 400 кіп грошів¹⁶ у порівнянні з ціною половини маєтку Любча, купленого подружжям Миколою і Богданою Харлинськими у брата останнього Щасного і його дружини Фенки Харлинських за 3000 кіп грошів¹⁷. По-третє, суспільно-політична ситуація, що складалася на момент здійснення тих чи інших поземельних операцій шляхти. Симптоматично, що у період безкоролів'я (який хронологічно припадає на 5-річний цикл ділової активності 1571-1575 рр.) було укладено найменшу кількість заставних і купчих договорів. До того ж в основному їхні ціни були найнижчими від рівня середнього показника. Натомість в період політичної стабільності різко збільшуються цінові показники, особливо угод, сума яких перевищувала 5000 кіп грошів (група високого цінового показника). По-четверте, загальна економічна кон'юнктура Речі Посполитої та Європи загалом та особливо у сфері торгівлі зокрема¹⁸.

Однією з важливих проблем, розв'язання якої можна отримати завдяки матеріалам актових книг, є з'ясування питання, чи протягом 1566-1599 рр. відбувалося зростання чи спадання цін на земельні володіння шляхти. Для цього варто скористатися методикою, розробленою польським істориком Г. Лашкевичем¹⁹ з деякими авторськими змінами, принагідними для луцького матеріалу.

Достатні статистичні дані заставних угод, в яких об'єктом трансакції виступали маєтності, розташовані на території одного села (у випадку з угодами купівлі-продажу таких даних недостатньо), дають змогу здійснити наступні обрахунки. Усі означені застави (337 угод) умовно поділили на три групи в залежності від їх цін. Першу групу становили застави, ціни яких були менше 500 кіп грошів (група низьких цін), до другої групи відносилися заставні угоди, ціни яких були включно від 500 і до 1000 кіп грошів (група середніх цін), а до третьої, – ціни яких перевищували включно 1000 кіп грошів (група високих цін). Наступним етапом розділили період, що досліджується, на 5-річні хронологічні цикли і обрахували у кожному з них кількісні і процентні співвідношення цінових показників відповідно до їх груп (див. таблицю 5).

Із зіставлень таблиці видно, що переважали контракти групи цін, означених як низькі. Показники групи середніх цін коливалися в залежності від 5-річних циклів: відбувався то спад, то зріст кількості цих контрактів. Такі ж коливання періодичного підйому і спаду характерні для контрактів групи високих цін. Такі дані свідчать, що не можна говорити про центральну тенденцію зростання цін на маєтності. Можна лише вказати на певне вагання кон'юнктури, яке у певних циклах призводило до підвищення цін, наприклад, цикли 1581-1585 і 1595-1599 рр.

Матеріали зіставлення груп цін за 10-річними циклами підтверджують думку про те, що короткотривалі періоди підвищення цін суттєво не вплинули на загальну ситуацію подорожчання земельної власності шляхти (див. таблицю 6). Проте відмітимо, що в певній мірі простежується поступове зростання процентного співвідношення заставних угод, які відносяться до групи високих цін. Наприклад, у перший 10-річний цикл контракти групи високих цін становлять лише 3,5 % від загальної кількості застав, а в два наступні – зросли в кілька разів (відповідно до 15,1 % і 15,7 %).

Таким чином, в Луцькому повіті в період, що досліджується, ціни на земельні володіння шляхти були стабільними. Статистичні дані, якими автор оперував у своєму дослідженні, не дають підстав говорити про суттєве збільшення вартості шляхетських маєтностей.

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що вартість земельної власності, подібно як і інші показники, що характеризують обіг шляхетських помість (кількість і величина обороту), вказують на процеси поступового розвитку господарства в регіоні. Водночас варто також підкреслити, що обіг земельних володінь шляхти у ціновому аспекті відбувався на невисокому (радіше низькому) рівні і в основному за рахунок здійснення трансакційних угод у межах родинного або патронально-клієнтарного кола.

Annotation

The article is devoted to the economic relations in the nobility medium on Volyn in the second half of the XVI-th century. Author researched price aspects of contracts with land property after 5-10-years cycles. The research is based on wide base of private-legal documents which is tied with mobility of land property of Lutsks nobility. Author made conclusion that cost of land property of nobility were not rising.

Таблиця 5. Застави по групах цін за 5-річними хронологічними циклами у Луцькому повіті (1566-1599 рр.)

Цінова група (у копах грошів литовських)	5-річні хронологічні цикли													
	1566-70		1571-75		1576-80		1581-85		1586-91		1591-95			
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%		
до 500	39	76,5	31	91,2	48	58,5	34	44,2	13	52	19	73,1	20	48,8
500 – 1000	9	17,6	3	8,8	25	30,5	28	36,4	5	20	6	23,1	13	31,7
1000 і більше	3	5,9	0	0	9	11	5	19,4	7	28	1	3,8	8	19,5
Всього	51	100	34	100	82	100	77	100	25	100	26	100	41	100

Таблиця 6. Застави по групах цін за 10-річними хронологічними циклами у Луцькому повіті (1566-1599 рр.)

Цінова група (у копах грошів литовських)	10-річні хронологічні цикли							
	1566-1575		1576-1585		1586-1595		1596-1599	
	кількість	%	кількість	%	кількість	%	кількість	%
до 500	70	82,4	82	51,6	31	62,7	19	48,8
500 – 1000	12	14,1	53	33,3	9	21,6	13	31,7
1000 і більше	3	3,5	24	15,1	8	15,7	8	19,5
всього	85	100	159	100	50	100	42	100

Анотація

Стаття присвячена економічним відносинам в шляхетському середовищі на Волині в другій половині XVI ст. Автор на широкій базі приватно-правових документів, пов'язаних з обігом земельних володінь луцької шляхти, дослідив цінові аспекти укладення поземельних контрактів за 5-10 річними хронологічними циклами. Зроблено висновок, що в цей період не відбулося суттєвого збільшення вартості шляхетських маєтностей.

- ¹ Аналіз історіографії з цієї теми див.: Блануца А. Частота укладення земельних контрактів між волинською шляхтою (за матеріалами Луцьких актових книг 1566-1599 рр.) // Український історичний збірник. – 2003. – Вип. 6. – К., 2004. – С. 85-86.
- ² Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. – К., Наукова думка, 1971. – С. 94.
- ³ Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України. ... – С. 94.
- ⁴ Котляр М. Ф. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV – XVIII ст. – К., Наукова думка, 1981. – С. 69.
- ⁵ Тут і далі всі обрахунки зроблені за матеріалами: Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі. – ЦДДАУК). – Ф. 25 (Луцький гродський суд). – Спр. 8-19, 21-27, 29, 31-32, 34, 3740, 43-46, 48, 50, 53-55, 57, 459-460; Ф. 26 (Луцький земський суд). – Спр. 1-13, 62.
- ⁶ ЦДДАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 390-391 зв.
- ⁷ Там само. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 301 зв.-304 зв.
- ⁸ Там само. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 425-428 зв.
- ⁹ Там само. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 139-139 зв.
- ¹⁰ Там само. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 86 зв.-88 зв.
- ¹¹ Poświęch A. Majętności na sprzedaż. ... – S. 121.
- ¹² ЦДДАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 385-386.
- ¹³ Там само. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 37. – Арк. 55 зв.-58 зв.
- ¹⁴ Там само. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 199 зв.-200.
- ¹⁵ Там само. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 568-569.
- ¹⁶ Там само. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 700-702 зв.
- ¹⁷ Там само. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 706-708.
- ¹⁸ Там само. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 245 зв.-247.
- ¹⁹ Там само. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 344-347.
- ²⁰ Там само. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 655-656 зв.
- ²¹ Там само. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 301 зв.-304 зв.
- ²² Там само. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 228 зв.-229 зв.
- ²³ Там само. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 383-386 зв.
- ²⁴ Maczak A. Pieniądz i społeczeństwo w Rzeczypospolitej XVI – XVII w. // Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych. – T. XXXVII. – Rok 1976. – S. 64.
- ²⁵ Łaskiewicz H.M. Dziedzictwo czy towar?... – S. 126-128.